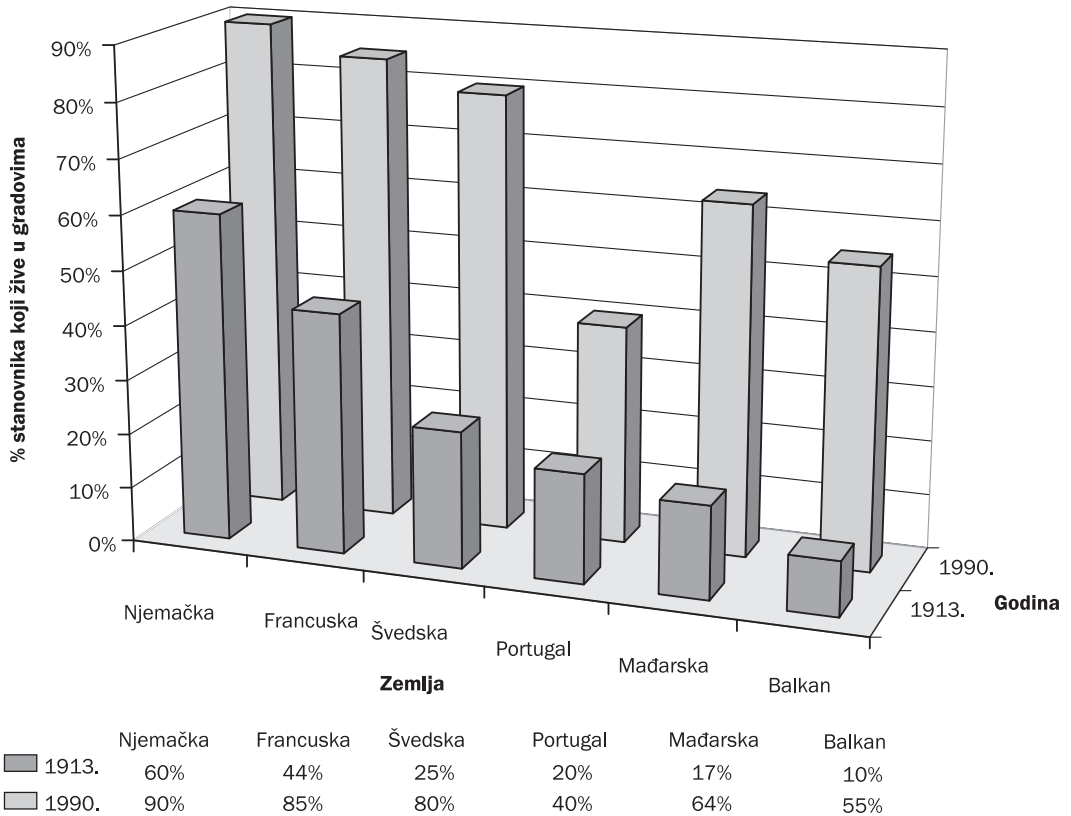

Uvod

Gledajući unatrag na dvadeseto stoljeće, moguće je zamisliti osjećaje Charlesa Dickensa kad je razmišljao o krvavom kraju osamnaestoga stoljeća. Svoju je *Priču o dva grada* iz 1859. započeo riječima: “Bilo je to najbolje doba, bilo je to najgore doba; bilo je to doba mudrosti i doba ludosti, epoha vjerovanja i epoha nevjerice, vrijeme Svjetlosti i vrijeme Mraka, proljeće nade i zima očaja...”.

Dvadeseto je stoljeće doista, kao što reče Sir Isaiah Berlin, bilo najžasnije stoljeće u povijesti Zapada. Eric Hobsbawm ga karakterizira kao epohu ekstrema, “neku vrstu triptiha ili povijesnog sendviča: četvrtina stoljeća ‘Zlatnog doba’ između dva jednako duga razdoblja katastrofa, raspadanja i krize” (Hobsbawm, 1994: 1,6). Mark Mazover dao je provokativan naslov *Tamni kontinent* svojoj knjizi o europskom dvadesetom stoljeću, koje je “donijelo nove razine nasilja u europski život militariziranjem društva ... ubijanjem milijuna ljudi uz pomoć modernih birokracija i tehnologija” (Mazover, 1998: 404).

Unatoč tomu, dvadeseto je stoljeće radikalno promijenilo Europu i život njezinih naroda na pozitivan način. Do 2000. godine čovjek je mogao proizvesti za sat vremena deset puta više vrijednosti nego stoljeće ranije. Količina dobara i usluga, hrane, odjeće, stanova, ljetnog odmora i putovanja, zdravstvenih i obrazovnih usluga dostupnih prosječnoj europskoj obitelji, 2000. godine pet je puta veća od one koja je bila dostupna sličnoj obitelji 1900. godine. Mjesečni izdaci za svakodnevnu potrošnju četveročlane talijanske obitelji iz radničke klase iznosili su 1890-ih godina 180 dolara, a sto je godina kasnije pak ta potrošnja iznosila 1.600 dolara, izraženo u usporedivim dolarima. Povrh toga, u potonjem su razdoblju zdravstvena skrb i obrazovanje za tu obitelj besplatni. Ljudi su se preselili iz zabačenih sela u rastuće gradove i život im se jako promijenio (vidjeti Sliku U.1). “Preobrazba svakodnevnog života običnih europskih ljudi ... najrevolucionarniji je događaj do danas u povijesti kontinenta” (Feinstein, Temin, Toniolo, 1997: 5). Stopa se smrtnosti drastično smanjila (vidjeti Sliku U.2), a životni se vijek, očekivan pri rođenju, prosječno gotovo udvostručio u Europi dvadesetoga stoljeća (vidjeti

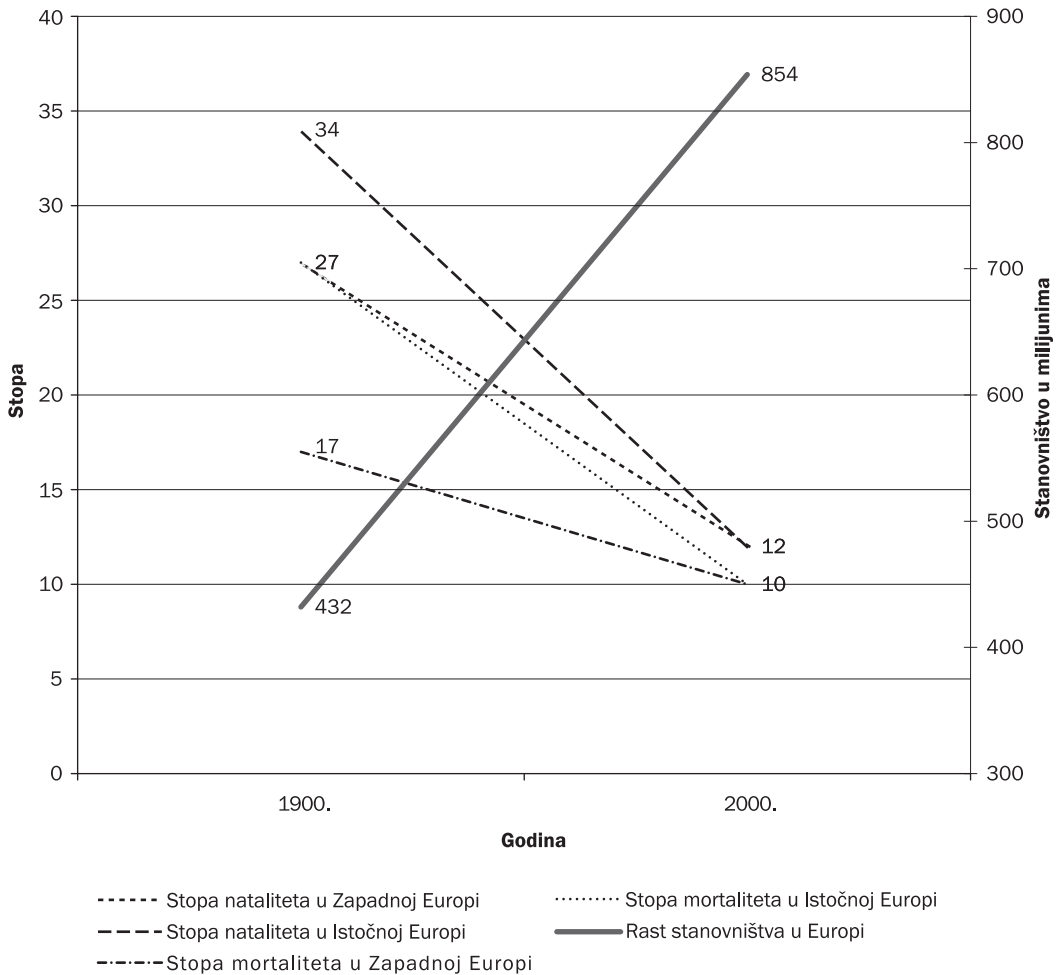

Slika U.1

Urbanizacija
1913-90.

Sliku U.3) – u razvijenom je dijelu kontinenta 1900. iznosio četrdeset i šest godina, a 2000. sedamdeset i osam godina, dok se u siromašnijim dijelovima Europe povećao sa trideset i dvije na šezdeset i sedam godina. Stanovništvo kontinenta povećavalo se tijekom cijeloga stoljeća (vidjeti Sliku U.4). Prosječna je osoba provela tri puta više godina školujući se i postala neusporedivo obrazovanija krajem stoljeća nego na njegovom početku. Napredak ove vrste – istodoban s novim ekonomskim politikama – bio je svakidašnje iskustvo Europljana dvadesetoga stoljeća. Najbolje doba, najgore doba.

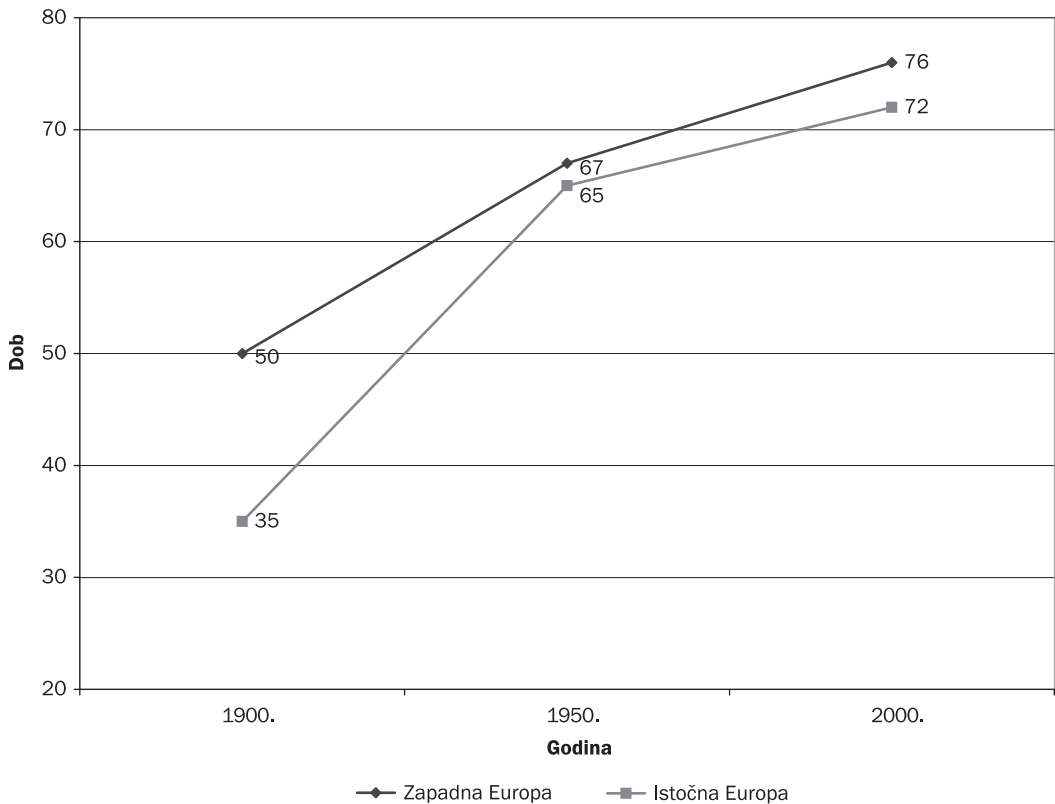
Ljudi Europe dvadesetoga stoljeća gajili su davnu vjeru u svoju ulogu pri promicanju ljudskog razvitka i društvenog napretka. Ova je ideja vladala od prosvjetiteljstva kao neka vrsta svjetovne religije. Ljudi su žudjeli, kao što je smatrao njemački filozof Georg W. F. Hegel, za apsolutnim poznavanjem Istine, zemaljskim ostvarenjem “apsolutnog duha”, onako kako su Židovi žudjeli za dolaskom Mesije. Ljudi tog vremena prihvatili su da povijest ima cilj i da napreduje prema višim stadijima te su htjeli poistovjetiti taj cilj s vlastitim ciljevima i idealima.

Slika U.2 Stope nataliteta, stope mortaliteta i rast stanovništva u Europi

Bili su uvjereni da razumijevanje povijesti i onoga što vrijeme zahtijeva, poznavanje Istine, stvara čvrsti temelj ljudskih akcija. Vjerovali su da mogu oblikovati povijest i utjecati na napredak putem racionalno utemeljenih akcija i intervencija. Ekonomsko mišljenje i praksa dvadesetoga stoljeća bili su, na neki način, kruna ove ideje prosvjetiteljstva. Nепrekidan lanac ekonomskih eksperimenata temeljen na različitim vrstama intervencija pokušavao je utjecati na ljudski razvitak.

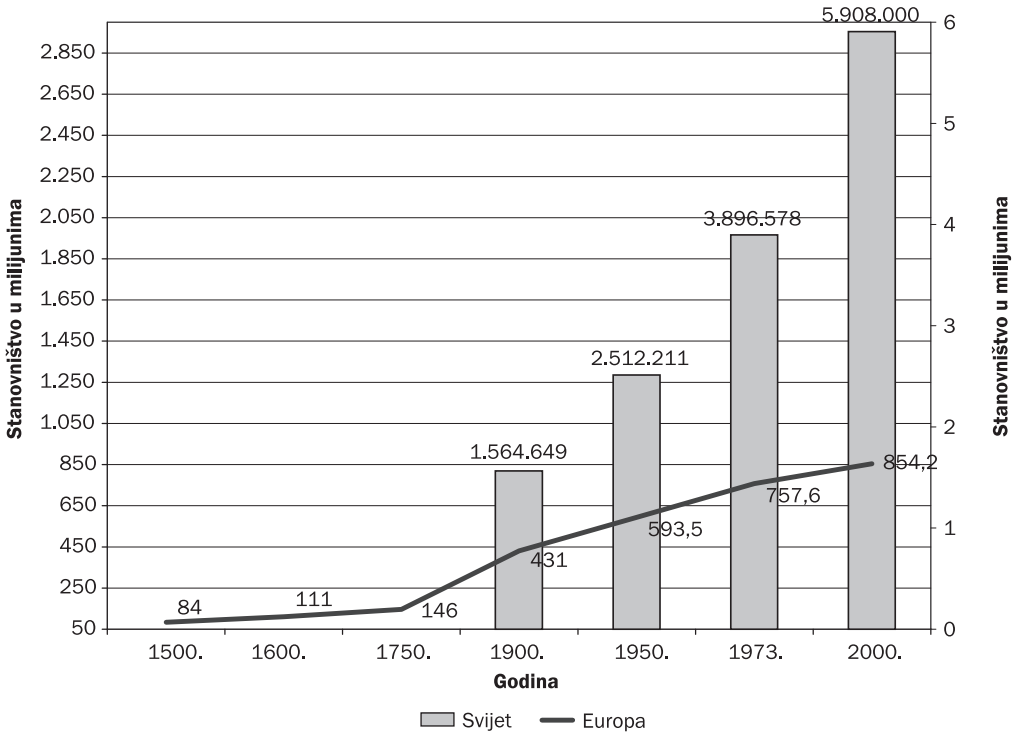
Povijest i iskustvo nas uče, prema G. W. F. Hegelu, da ljudi i vlade nisu nikada ništa naučili iz povijesti. Europa dvadesetoga stoljeća je, usprkos početnim i ponovljenim znacima protivnoga, na kraju pokazala da je ovaj gorki zaključak barem djelomično pogrešan. Europske su zemlje tražile pouke iz prošlosti i stvarale, dobro ili loše, politike sukladne njima. Ciceronov opis po kojemu je povijest *testis temporum, magistra vitae* – “svjedok vremena,

Slika U.3 Životni vijek očekivan prilikom rođenja, 1900-2000.

učiteljica života” – karakterizira iskustvo prošloga stoljeća. Besprimjerne katastrofe i kataklizme “epohe ekstrema” nanijele su ožiljke trima generacijama: dva krvava rata koja su pobijala 50-60 milijuna Europljana i eliminirala čitave manjine, revolucije i građanski ratovi koji su okrenuli sinove protiv očeva i braću jedne protiv drugih. Društveno su tkivo rastrzala desetljeća ekonomskoga kaosa, koja su uključivala depresiju, i hiperinflacija koja je ukinula vrijednost novca i gurnula zemlje stotine godina natrag na sustav trampe. Ekonomsko ratovanje među zemljama u doba mira te siromaštvo i patnje epidemijskih razmjera vapili su za rješavanjem.

Ova su iskustva mobilizirala mase, poučila ekonomske i političke mislioce i utjecala na vlade. Ljudi su učili iz svojih patnji i mislili da razumiju zahtjeve vremena: poznavali su Istinu i bili sposobni za odgovarajuće djelovanje. Ekonomisti su izradili mjere protucikličke politike da bi se izbjeglo bezdan ekonomskog pada. Iz svog su ratnog iskustva naučili nove metode stabiliziranja međunarodnih financijskih tržišta, stvaranja radnih mjesta i postizanja konkretnih ekonomskih ciljeva koji su u “normalnim vremenima” bili van domašaja. Promijenili su stav prema kolonijalizmu koji je nekoć smatran bitnom politikom. Odustali su od svojih kolonija, ponekad nerado ali većinom

Slika U.4

Rast stanovništva Europe i svijeta

mirno, pod pritiskom zamaha dekolonizacije poslije Drugoga svjetskog rata. Ljudi Europe dvadesetoga stoljeća postali su poduzetniji, upuštali se u više rizika i uveli nekoliko novih ekonomskih sustava.

Ekonomski je rast postao novo “zlatno tele”, *Zeitgeist* epohe. Državni su planeri uveli nove regulacije i intervencije usmjerene na viši ekonomski rast. Iako je ideal rasta putem tržišnog automatizma prevladavao početkom stoljeća, većina se novih eksperimenata temeljila na korekcijama tržišta s izričitim socijalnim ciljem. Stvoreni su sustavi preraspodjele radi smanjivanja velikih razlika u dohotku između različitih slojeva društva i između raznih regija.

Manje razvijene zemlje isprobavale su ekonomske mjere kojima bi dovele do veće akumulacije kapitala i investiranja te kojima bi forsirale brzi ekonomski razvitak. Vrijedne su pouke proizašle iz strogih reguliranja i planiranja ratnoga gospodarstva. Regulirana su tržišta postala norma u međuratnim desetljećima. Autoritarni su režimi, ponajviše mediteranske diktature, pošli dalje s ekonomskim dirizmom stvarajući državne sektore i ekonomske ciljeve koje je valjalo postizati državnim planiranjem i pomaganjem. Manje razvijena europska periferija, Rusija te Srednja i Istočna Europa, otišle su još dalje. Režimi u toj regiji ukinuli su privatno vlasništvo i tržišne cijene te uveli centralno planiran netržišni sustav jer su vjerovali da bi se zaostalost moglo eliminirati politikom središnje državne vlasti. Modernizacijske diktature po-

dredile su sindikate, lomile sve vrste otpora i iza štita diktatorskih režima pro- vodile brzu, forsiranu industrijalizaciju radi dostizanja razvijenog Zapada.

Svi su ovi režimi bili izolacionistički. Izjednačavali su neovisnost i sa- modovoljnost. Kad prohibitivna, protekcionistička politika nije uspijevala u nacionalnim okvirima, dopunjavana je diktiranom ekonomskom suradnjom. Njemačko je nacističko vodstvo stvorilo *Grossraumwirtschaft*. Centralno planirana gospodarstva sovjetskoga bloka uspostavila su Savjet za uzajamnu ekonomsku pomoć pod sovjetskim vodstvom. Neko su vrijeme ovi režimi ubrzavali ekonomski rast, ali su se na kraju ta planirana gospodarstva pokaza- la previše krutima za zahtjeve nove tehnološke revolucije i postepenu globa- lizaciju svjetskoga gospodarstva. Budući da su osim toga nametali izolaciju i teror, anakronične svom vremenu, nijedan od njih nije nadživio stoljeće.

Međutim, nekoliko je obećavajućih elemenata ovih režima preuzeto od strane zapadnoeuropskih vlada poslije Drugoga svjetskog rata. Novi su me- đunarodni monetarni i trgovinski sporazumi stvorili drugačiji ekonomski ambijent i ekonomski je razvitak poslije Drugoga svjetskog rata izbjegao dramatične cikličke fluktuacije. Ovi su režimi koristili stroga reguliranja i protucikličku politiku u mješovitom gospodarstvu socijalne države te su oču- vali ili osnovali sektore državnog vlasništva u transportu, komunikaciji i in- dustriji, koristeći često planiranje radi postizanja konkretnih ciljeva.

Prije svega, uveli su sustav preraspodjele temeljen na velikom oporeziva- nju i izgradili snažnu socijalnu zaštitnu mrežu koja se sastojala od besplatnog obrazovanja, zdravstvenih potpora, osiguranja, porodijskog dopusta, zajam- čenih mirovina i dugih plaćenih godišnjih odmora. Međutim, sveopće usluge socijalne skrbi, zajamčene kao prava građana, nisu ostvarivale utopijske ega- litarističke ciljeve; očuvalo se privatno vlasništvo i dohodovne razlike. Una- toč tomu, socijalna je solidarnost postala vodeće načelo uz reinterpretaciju prava građana kako bi uključivala pravo na zaposlenost i socijalnu sigurnost. Osim što su ove mjere pridonijele općem boljitku, one su također ojačale domaća tržišta i povećale potrošnju, koja je postala motorom prosperiteta. Ovi su režimi uz to uveli korporativni tip suradnje između poslodavaca i zaposlenih koji je ponovno uspostavio sindikate uništene od strane diktator- skih režima. Sustav je funkcionirao na demokratski i dobrovoljan način kao socijalno partnerstvo, *Sozialpartnerschaft* kako su ga zvali u Austriji, koje je dovodilo do umjerenosti glede nadnica i profita.

Sve su ove državne intervencije k tomu provođene ne krnjeći u osnovi tržišni ambijent. Poduzeća u državnom vlasništvu djelovala su kao privatna poduzeća na slobodnom tržištu. Planiranje se nije temeljilo na prisilnom dr- žavnom naređivanju, nego je za ostvarivanje ciljeva koristilo tržišne poticaje. Regulatorna državna intervencija nije kombinirana s protekcionizmom, nego sa slobodnom trgovinom. Umjesto ekonomske konfrontacije, koju se zvalo ekonomskim nacionalizmom između dva rata, europske su vlade uvele eu-

ropsku zonu slobodnoga tržišta, sustav suradnje, na ravnopravnoj i demokratskoj osnovi. Stvorile su carinsku i zatim ekonomsku uniju, uvodeći zajedničku valutu, euro, i zajedničku središnju banku. Suradnja je započela sa šest zemalja. Unija se postepeno proširivala na devet, zatim dvanaest, zatim petnaest i, 2004. godine, na dvadeset i pet zemalja.

Uvedeni ekonomski sustavi utjecali su na ekonomski rast, strukturne promjene i regionalno restrukturiranje. Europsko se gospodarstvo preobrazilo iz industrijsko-agrarne strukture u gospodarstvo vođeno komunikacijskim uslugama. Kontinent je ostvario napredak u sužavanju tradicionalnog jaza između razvijene zapadne jezgre i manje razvijenih periferija s dohotkom upola manjim od onoga u jezgri. Neke su periferije dostigle Zapad. Skandinavija je ostala izvan glavnog zamaha industrijalizacije Zapada sve do potkraj devetnaestoga stoljeća, ali se postepeno industrijalizirala i dostigla razinu dohotka Zapada između 1870-ih i 1930-ih godina. Mediteranska Europa, Irska i Finska stopu rasta mnogo višu od prosjeka i proces dostizanja ostvarile su tek u drugoj polovini dvadesetoga stoljeća, osobito nakon članstva u Europskoj zajednici i pomoći tijekom posljednje trećine stoljeća. Srednjoeuropska i istočnoeuropska periferija nije bila u stanju pratiti taj trend. Državni je socijalizam doveo do brze industrijalizacije, ali ga je pratila izolacija, a kruto je netržišno gospodarstvo reproduciralo tehnološku zaostalost. Jaz između Istoka i Zapada postajao je veći nego što je ikada bio u modernoj povijesti. Unatoč tomu, ova se posljednja preostala periferija na kontinentu počela smanjivati primanjem osam zemalja te regije u Europsku uniju. Njihovo članstvo u EU nagovještava započinjanje njihovog procesa dostizanja početkom dvadesetprvoga stoljeća. Iako europski kontinent bez periferija ostaje nešto vrlo udaljeno, toliko daleko da se još može pokazati utopijskom snom, put do potpune integracije sada je pripremljen za bar nekoliko zemalja te regije.

Većina je ovih promjena i inovacija uvedena tijekom stvarnog vremena “kratkoga” dvadesetoga stoljeća; bila je koncentrirana u približno šest desetljeća između 1914. i 1973. U posljednjim decenijima stoljeća i na prijelazu u dvadesetprvo stoljeće došlo je do dramatičnih političkih i režimskih promjena, kao i do zapanjujuće globalizacije svjetskoga sustava, pri čemu su se reguliranja često pokazala kontraproduktivna, a izdaci za socijalnu skrb postali su teret u areni neograničene međunarodne konkurencije. Na kraju dvadesetoga stoljeća ljudi su izgubili ugodno, dugo održavano vjerovanje u svoju sposobnost da mijenjaju povijesne procese. Skepticizam je proizašao iz kompromitiranih pokušaja mijenjanja povijesti, nasilnih akcija u ime mira i degradacije humanih ideala. Konzervativna reakcija na ideale tog stoljeća potpuno je odbacila samu mogućnost razumijevanja povijesti i otkrivanja Istine. Ideologija *laissez-fairea* trijumfalno se ponovno pojavila.

Ljudska intervencija da se prouzroči napredak i mijenja sudbinu zemalja postojala je tijekom cijeloga stoljeća. Rezultati su bili mješoviti, a uzmaci

u preobrazbi Europe neizbježni. U međuratnim je desetljećima budućnost izgledala tmurno. Poslije Drugoga svjetskog rata, Europa je postala euforična tijekom najdojmljivijega ekonomskog razvitka u povijesti. Nakon naftne krize i dramatične strukturne krize u 1970-im i 1980-im godinama, prilagođavanje zahtjevima nove tehnološko-komunikacijske revolucije ponovno je šokiralo ljude kontinenta. Globalizacija je, osobito tijekom završna dva desetljeća prošloga stoljeća, stvorila međunarodno ekonomsko okruženje bez presedana. Došlo je do novih ekonomskih pojava koje su ostale neshvatljive. Započela je nova potraga za Istinom.

Premjestio se motor ekonomskoga razvitka, koji je ranije pokretao nacionalna gospodarstva uz pomoć nacionalnih država. Multinacionalne su kompanije predvodile tehnološki razvitak i uspostavile drugačiju vrstu podjele rada između svojih podružnica širom svijeta. Besprimjerno povećanje inozemnoga izravnog investiranja, bankovnih zajmova i financijskih transakcija globaliziranoga nemilosrdnog slobodnog tržišta olakšalo je tehnološku eksploziju i dramatično restrukturiranje gospodarstva. S promjenama je došla reinterpretacija prirode konkurencije, “socijalnih tereta” i skupih davanja u okviru socijalne skrbi.

Može li se Europa prilagoditi ovim novim zahtjevima? Iako to samo budućnost može reći, Europa je već ostvarila dojmljiv napredak. Proces integracije proširio je veličinu i moć Europske unije. Modernizirana podjela rada unutar Unije i rast europskih multinacionalnih kompanija kao ravnopravnih konkurenata na svjetskom tržištu promijenili su položaj Europe kako bi ona mogla udovoljiti zahtjevima dvadesetprvoga stoljeća. Europa je ekonomska supersila s potencijalom jednakim onome Sjedinjenih Država. Dolazi do reformi socijalne države. Hoće li ove reforme uspjeti bez ukidanja socijalne države? Neki znaci upućuju u tom smjeru, ali odgovor još nije jasan.

Ova knjiga sagledava priču o Europi kao laboratoriju ekonomskih režima te izlaže njezin “razvojni trend”, što će reći i uspjehe i neuspjehe u reagiranju na izazove vrlo uspješnog, ali krizama i tragedijom opterećenog vremena. Knjiga ima središnju hipotezu: vodeći trend dvadesetoga stoljeća bila je postepena sinteza dijametralno oprečnih i oštro konfrontiranih ekonomskih sustava. Izmišljeni i novouvedeni režimi bili su kao dan i noć – sustav slobodnoga tržišta nasuprot centralno planiranom režimu, demokratsko tržišno gospodarstvo nasuprot diktatorskomu ekonomskom dirizizmu. Ovi su se oprečni režimi međusobno borili da bi na kraju također učili jedan od drugoga. Doživjeli su, prema tome, neku vrstu sinteze, kombiniranje elemenata *laissez-fairea* i regulacije, privatnog i javnog vlasništva, planskih i intervencionističkih sustava. Zatim, premda je to nevidljivo na prvi pogled, analiza pokazuje da je golemi disparitet među europskim regijama, koji je naslijeđen iz cijeloga razdoblja rane moderne i zatim moderne povijesti, postepeno po-

čeo nestajati. Iako se disparitet u nekim slučajevima povećao, sve više zemalja kontinenta doseže sličnu ekonomsku razinu.

Sam je proces bio vrlo kontroverzan. Kao kontrapunkti u glazbi, koji kombiniraju pojedine melodije, ekonomsku je preobrazbu karakteriziralo i širenje i sužavanje različitosti, razilaženje i stapanje ekonomskih režima. Neki su režimi bili “antidoti” ili “kontrapunkti” drugima. Neke su regije pokazale razvojni trend suprotan onomu drugih. Pojedini su se elementi nekih ekonomskih režima konačno pokazali neuspješnima i nestali. Međutim, krajem stoljeća nastajala je neka vrsta hegelovske dijalektičke sinteze.

Ipak, ekonomska je sinteza daleko od potpunosti. Hoće li ikada biti upotpunjena u više-manje homogenoj federalnoj Europi? Hoće li nastajati novi ekonomski režimi? Hoće li Europa doživjeti još jedan revolt protiv globalizacije? Jedino će dvadesetprvo stoljeće dati odgovore na ova pitanja.